Barbara Kryżan-Stanojević

Filozofski fakultet
Zagreb

Synonim – pojęcie zapomniane. O dżokeryzacji współczesnego języka

Synonimy, wyrazy istniejące niejako wbrew zasadzie ekonomiczności języka, są sygnałem językowych wartości, umysłowego bogactwa, które pozwala na cieniowanie znaczeń, precyzowanie detali, estetyzowanie wypowiedzi. Ich użycie wymaga zastanowienia, rozwagi, wyboru między niekiedy bardzo bliskimi treściami. Są sprzeczne z tempem narzuconym przez współczesność i z obecnym sposobem komunikacji. Pośpiech i intensywny tryb życia powodują, że komunikacja sprowadza się do niezbędnych informacji podawanych w postaci zwięzłej, skróconej, bez waloryzowania odcieni znaczeniowych, dla wyrażenia zaś emocji wystarczają wykrzykniki czy wręcz gesty, które w zapisie pojawiają się w postaci ikon, obrazków, rysunków. W wyniku takiej ekonomizacji wypowiedzi niejednokrotnie dochodzi do przemieszania znaczeń i, co spróbuję pokazać w swoim artykule, do stopniowego skracania szeregów bliskoznacznych, a co za tym idzie – i do stopniowego zanikania funkcji synonimicznej. Zamiast ciągów pojawiają się rozmaitego rodzaju uniwersalne wyrażenia, które roboczo nazywam *słowami-dżokera-mi*, podczas gdy „prawdziwe” synonimy można znaleźć jedynie w słowni-

kach i ewentualnie w tekstach pisanych, coraz rzadziej natomiast trafiają do języka mówionego¹.

Język chorwacki, na którego przykładzie prześledzę wspomniane zjawisko, ze względu na specyficzną sytuację socjolingwistyczną ostatnich dziesięcioleci dostarcza bogatego materiału w wielu dziedzinach lingwistyki².

W leksyce tego okresu odnotowujemy liczne zmiany, które, co prawda, możemy zauważyć i w innych językach, jednak w języku chorwackim występują ze wzmożonym nasileniem. Po intensywnym okresie neologizacji³ i pewnego rodzaju puryzmu nadszedł czas na liberalne podejścia do języka. Liberalizm językowy, choć musimy uznać jego zalety, wywołuje wśród części użytkowników chorwackiego języka literackiego zaniepokojenie. Liberalne podejście do języka chorwackiego idzie w dwu kierunkach. Z jednej strony jest to uświadomiony trend nobilitacji chorwackich „narzeczy”⁴ i dopuszczenie do półoficjalnego obiegu (niektóre programy telewizyjne, częściowo prasa) dialektu kajkawskiego i czakawskiego jako języka ogólnej (w zasięgu regionalnym nawet oficjalnej) komunikacji⁵. Ten trend liberalizacji związany jest z konkretnymi chorwackimi warunkami i możemy go, przynajmniej częściowo, porównać do użycia potocznego języka polskiego w sytuacjach tradycyjnie zarezerwowanych dla języka literackiego. Drugim przejawem liberalizacji językowej na gruncie chorwackim jest widoczna na wszystkich poziomach postawa leseferyzmu z jednej strony i niedbałości językowej z drugiej. Przejawy tego rodzaju liberalizacji normy objawiają się poszerzaniem

¹ Z terminem *džoker* w kontekście lingwistycznym spotkałam się w pracy Nady Ivanečić (1995: 38–39), która pisze, iż używa go Gerd Fritz w książce *Kohärenz. Grundfragen der linguistischen Kommunikationsanalyse*, Tübingen 1982. Jak wynika ze słów Nady Ivanetić, autor używa tego określenia w kontekście koherencji.

² O sytuacji języka chorwackiego w tym okresie pisali między innymi polscy językoznawcy: Cichońska (1993; 1994), Spagińska (1997), Lubaś (2002), Jaroszewicz (2004), Czerniński (2005), Molas (2005), Oczkowska (2006) i inni.

³ Termin *neologizacja* pojawił się po 1991 roku dla nazwania masowego tworzenia chorwackich neologizmów zamiast ustalonych, ale z ideologicznych względów niepożądanych wyrazów. Autorką wyczerpującej pracy na temat neologizmów jest Vesna Muhvić Dimanovski (2005).

⁴ Terminu *narječje* (‘narzecze’) w chorwackiej literaturze lingwistycznej używa się w odniesieniu do trzech chorwackich zespołów dialektalnych (kajkawskiego, czakawskiego bądź sztokawskiego). Ponieważ każdy z nich pełnił w historii (czasami epizodycznie) funkcję języka standardowego, a podstawa sztokawska charakteryzuje cztery języki (bośniacki, czarnogórski, serbski i chorwacki), termin ten jest pozycjonowany na szczycie hierarchicznego układu narzecze – dialekty – gwary i jest w rozważaniach językoznawczych przydatny.

⁵ Pouczające są dyskusje na tematy lingwistyczne na forach młodzieżowych.

zasobów słownych o wyrazy zaczerpnięte z dialektów, ale również często z języka subkultur. Postawa taka wywołuje sprzeciw przedstawicieli inteligencji chorwackiej⁶, posądzanych czasami o puryzm⁷.

Trendowi liberalnemu przeciwstawia się trend purystyczny proveniencji ideologicznej, którego skutki, co paradoksalne, są podobne do konsekwencji spowodowanych liberalizmem. Przejawem obu trendów jest zjawisko ograniczenia ciągów synonimicznych, co raz jest wynikiem dopuszczenia do języka ogólnego *słowa-dzokera*, który zastępuje cały ciąg synonimiczny (liberalizacja normy), innym razem ciąg synonimiczny sprowadza się do jednego zadanego wyrazu, ponieważ pozostałe, w myśl zasad czystości językowej i dbałości o chorwackość (puryzm językowy), zostały usunięte. Licznych przykładów dostarczają „redagowane” artykuły. Instytucja „redaktora – lektora” w Chorwacji polega na poprawianiu tekstów przeznaczonych do druku przez osoby zatrudnione w tym celu. Poprawiane są nie tylko błędy, lecz również wyrazy, których nie ma w zasobie leksykalnym „lektora” lub które kłócą się z polityką językową wydawnictwa. I tak, z niewyjaśnionych do końca przyczyn, *ponekad* bywa zastępowane przez *katkada*, *namještaj* przez *pokućstvo*, *vrlo* przez *veoma*, *ogroman* przez *golem* itp. W ten sposób słownictwo ulega zawężeniu, ciągi synonimiczne sprowadzają się niejednokrotnie do wyrazów należących do indywidualnego zasobu leksykalnego „lektora”, a działalność mająca na celu dbałość o język przybiera postać wręcz karykaturalną. Prowadzi to do unifikacji tekstów, a w następstwie do zubożenia zasobów słownictwa, wywołując niejednokrotnie strach przed własnym językiem (Opačić 2007, 2009). I choć instytucja „lektora” była wielokrotnie przedmiotem dyskusji (por. choćby *Jezik na križu* 2005), w dalszym ciągu istnieje, co więcej – wobec wzrastającego w przededniu wejścia Chorwacji do Unii Europejskiej nasilenia tendencji i działań purystycznych (propozycja wprowadzenia prawa językowego na wzór innych państw, np. polskiej *Ustawy o języku polskim*) – ingerencje „lektorów” są aprobowane i coraz bardziej widoczne.

W niniejszym artykule zajmę się ograniczaniem ciągów synonimicznych motywowanym liberalizacją normy językowej.

⁶ Dyskusje na temat „zaśmiecania” współczesnego języka chorwackiego możemy śledzić w cyklu artykułów Nives Opačić, na licznych spotkaniach Macierzy Chorwackiej, panelach, sympozjach i konferencjach.

⁷ Należy pamiętać, że termin puryzm w Chorwacji jest silnie nacechowany, łączy się jedynie z puryzmem motywowanym ideologicznie i z jednej strony nosi silne piętno nacjonalizmu, zapamiętanego z okresu NDH (por. Samardžija 1993), z drugiej znamie językowego radykalizmu. Stąd walka o czystość języka, niezależnie od motywacji, jest automatycznie odbierana jako przejaw postawy ideologicznej.

Użyta przeze mnie w tytule artykułu nazwa *słowo-dżoker* łączy się z zasięgiem semantycznym opisywanych wyrazów i ich funkcją. Dżoker w grach karcianych może zastąpić każdą inną kartę, przejmując jej wartość i rolę. *Słowa-dżokery* podobnie – są wyrazami o dużym zasięgu semantycznym, które mogą się pojawiać w rozmaitych kontekstach. Użycie niekiedy bywa ograniczone cechami formalnymi tych słów. Ich znaczenie jest nieprecyzyjne, co staje się ich atutem, umożliwiając uniwersalne zastosowanie. Uniwersalność *słów-dżokerów* manifestuje się na poziomie semantycznym i formalnym. W ich roli występują zarówno wyrazy rodzime, jak i obce⁸, najczęściej przymiotniki (ze względu na semantycyść) i przysłówki (dodatkowo atrakcyjne formalnie ze względu na nieodmienność). Wśród *dżokerów* spotykamy również rzeczowniki, a nawet morfemy słowotwórcze.

Modelowym wyrazem pełniącym funkcję *dżokera* jest leksem **super**. Jego walory dotyczą zarówno cech formalnych (nieodmienny, obcej proveniencji, internacjonalizm, zakończony na spółgłoskę), jak i znaczeniowych. Renata Przybylska w artykule poświęconym temu wyrazowi (Przybylska 1995) uważa nową rolę *super* w złożeniach występujących w języku polskim:

[...] dane ze słowników świadczą o tym, że złożenia z członem *super-* nie są skądinąd nowością w języku polskim, były w nim obecne od dawna jako terminy specjalistyczne o proveniencji łacińskiej, mające zasięg międzynarodowy, np.: *superarbitr*, *superdywidenda*, *superintendent*, *superrewizja*. Nowa jest jednak tendencja do tworzenia przez człon *super-* złożzeń nie tylko z członami obcymi, ale także z elementami rodzimymi, wskutek czego powstają tzw. hybrydy słowotwórcze, tj. wyrazy złożone z elementów należących do dwóch różnych języków. Przy czym neologizmy z *super-* powstają obecnie nie tylko w warstwie terminologicznej polszczyzny. Szerzą się szybko w polszczyźnie potocznej, szczególnie często są wykorzystywane w tekstach reklamowych (Przybylska 1995: 105).

Podobnie jest w języku chorwackim. *Super* dość zauważalnie utracił swoje prymarne przyimkowe znaczenie ‘nad, ponad’. Wyraz ten, pojawiając się jako pierwszy człon złożzeń, zaczął oznaczać coraz częściej wysoki czy najwyższy stopień jakiejś cechy, intensywność cechy nazwanej w drugiej części złożenia. Wkrótce ten właśnie element znaczeniowy zaczął dominować, a sam wyraz usamodzielniał się graficznie. Ze względu na nieodmienność nie stwarza problemów składniowych. *Super* jako intensyfikator, dzięki uniwersalności formy, ma możliwość wstępowania w kolokacje z rozmaitymi wyrazami, wyrażając intensywność cech nazwanych przymiotnikiem lub

⁸ O *słowach-dżokerach* pisałam wielokrotnie, po raz pierwszy w 1998 roku (Kryżan-Stanojević 1998).

przysłówkiem, nasilenie cech stanowiących podstawę wartościowania osób, przedmiotów, zjawisk. Początkowo łączył się z pozytywnymi wartościami, z czasem stał się wyrazem wyrażającym samą intensywność, niezależnie już od wartościowania. *Super* może więc wyrażać intensywne przeżycie strachu, zachwyty, intensywne doznania estetyczne, smakowe itp.

- (1) *Super lijepo slikice, a i park je lijepo obnovljen.*
- (2) *...ali mi se sviđa boja i oblik. Super toplo izgleda.*
- (3) *Super cura je snažna žena s vlastitim identitetom, sigurna u sebe.*
- (4) *Super predstava, ali sam se poledio gore onih dva sata koliko je trajala.*

Do popularności *super* przyczynia się również międzynarodowy zasięg tego słowa⁹. Jego uniwersalność doprowadziła do tego, że może zastąpić każdy wyraz wartościujący. Pojawia się jako prefiks czy prefiksoid i jako samodzielny wyraz. Uniwersalność ta dotyczy nie tylko strony znaczeniowej, ale także formalnej. W zdaniu zastępuje przysłówek, przymiotnik, rzeczownik, czasownik, wykrzyknik, jako prefiksoid przed rzeczownikiem (podobnie jak w polskim) zarówno obcego, jak i rodzimego pochodzenia, por. *superfilm*, *superkod*, ale także *superbaka* (*super baka*), *supercura* (*super cura*).

Mimo stałej popularności *super* ostatnio traci nieco na atrakcyjności. Odnotowujemy pewnego rodzaju paradoks – zmniejszenie atrakcyjności wiąże się z akceptacją *super* przez uzus, z pewnego rodzaju „legalizacją”, nobilitacją, aprobatą. Jego wszechobecność, uniwersalność i popularność doprowadziła do wciągnięcia go w procesy słowotwórcze charakterystyczne dla wyrazów pełnoznaczących. Wyraz *super* w określonych sytuacjach zaczął tworzyć, na wzór rodzimej, własną fleksję (w imionach własnych, np. *super*, *supera* – gatunek benzyny, por. przykład 5), zaczęły powstawać jego derywaty, które *nota bene* zachowały uniwersalność podstawy (por. *superica* w funkcji rzeczownikowej – jako nazwa, por. przykład 6, i jako imię, por. przykład 7; *superiška* w funkcji przymiotnika, por. przykład 8, i przysłówka, por. przykład 9; *supać* w funkcji przymiotnika, por. przykład 9, i przysłówka przykład 10, 11)¹⁰.

- (5) *Litra Supera plus 98 stajat će 8,25 kune, što je za 1,2 posto ili 10 lipa više...*
- (6) *a za tablicu bi ti savjetovo onaj kromirani okvir pošto superica ima dosta kroma pa mislim da bi dobro stajao! ... (o typie samochodu).*
- (7) *superica je Žensko iz nepoznatog grada. Ima 21 godina, rođendan joj je 03.05... superica je napisala novi komentar u temi.*

⁹ W roku 2000 przeprowadziłam wśród studentów ankietę, która potwierdziła tę uniwersalność i popularność (por. Kryżan-Stanojević 2008a).

¹⁰ Nie można nie zauważyć podobieństwa tych przykładów do cytowanych przez Przybylską *superowy*, *superancki* i *superowo* (Przybylska 1995: 105).

- (8) *Trailer je legendaran a grafika je **superiška**.*
 (9) *To je meni **superiška** dok kuma više da nismo normalni.*
 (10) *Ima lude trapke i **supač** košulju.*
 (11) *Uglavnom bilo je **supač**!*

Cecha, której wyraz *super* wyrzekł się na początku swojej kariery i której zawdzięcza popularność, powróciła, zaczął więc funkcjonować jako sygnał gradacji: *bila je super dobra; bila je super baka; super mačka* i, co jeszcze ciekawsze, sam podlega stopniowaniu. Por. przykłady¹¹:

- (12) *... **najsuper** mi je kad osobe koje kritiziraju druge sta spamaju i guraju nos di mu nije misto rade te iste stvari.*
 (13) *Koja priča, kolko detalja, koja atmosfera, a tu je i the blue sve mi je **najsuper** uživam.*
 (14) *ne znam zašto al me vata isti filing iz djetinjstva kao dok sam čitala Koko u Parizu, a to mi je bio **najsuper** filing.*
 (15) *I onako svi znaju da sam najljepša, najsexy i **najsuper** tinejđerka na svijetu.*

Zjawisko pochłaniania przez jeden wyraz całej klasy znaczeniowej znane jest w rodzimej leksykologii (Kryžan-Stanojević 2007). W języku chorwackim takim przykładem może być przymiotnik *strašan*, który od znaczenia ‘wywołujący strach’ (przykład 16), przez znaczenie ‘duży, intensywny’ i ‘będący źródłem intensywnych negatywnych doznań’ (przykłady 17, 18, 19), przeszedł do sfery znaczeniowo uniwersalnej ‘wywołujący silne, intensywne doznania, budzący podziw’, wpisując się niekiedy w sferę sprzeczną z prymarnie negatywnym nacechowaniem, i znaczy – ‘intensywny pozytywnie’ (przykład 20, 21)¹².

- (16) *Prije neku noć usnio sam **strašan** san. **Najstrašniji**! Još uvijek mi žmarci idu niz leđa kad pomislim na njega a od tada ni ne spavam više kao svaki normalan ...*
 (17) *Imam **strašan** strah od gubitka...*
 (18) *Pas Joey dobije **strašan** osip ako pojede meso, trči kroz travu, kupu se u vodi ili čak ako trči za mačkama.*
 (19) *„Siguran sam da će Rusija izboriti plasman na Euro 2012. godine, jer momčad ima veliki potencijal”, zaključio je Hiddink.*
 (20) *Lupino ti si **strašan** umjetnik. Družio si se sa vrhunskim komadima i snimao najljepše žene svijeta.*

¹¹ Przykłady z forów w oryginalnej pisowni.

¹² Znależenie przykładów potwierdzających znaczenie pozytywnej intensywności nie sprawiało trudności, natomiast przykłady, w których przymiotnik *strašan* pojawiłby się w wyizolowanym znaczeniu ‘wywołujący silne negatywne doznania’, było trudne, ten odciętą znaczeniową występuje bowiem wraz ze znaczeniem ‘budzący strach’. W dzokerowym użyciu wyrazu *strašan* znaczenie ‘budzący strach’ zostało zdominowane przez ‘intensywny’.

(21) *Ona je fenomenalna žena, **strašna** nastavnica, i masu toga sam već naučila od nje, a učim i dalje, ubrzanim tempom...*¹³

Gdybyśmy chcieli zastąpić w przytoczonych zdaniach dzokery ich pełnoznacznymi odpowiednikami, uzyskalibyśmy bardzo urozmaicony szereg, świadczący o niezwyklej „pojemności” wspomnianego wyrazu. Byłyby to przymiotniki: *užasan, grozan, jezovit, sablastan, veliki, ogroman, silan, nika-kav, nekvalitetan, loš*, ale i *odličan, sjajan, fenomenalan, neponovljiv, vrijedan, blistav*, a listę synonimów można by wzbogacić imiesłowami *zapanjujući, poražavajući* itp. oraz wyrażeniami złożonymi z intensyfikatora i przymiotnika *jako, vrlo, veoma* (+ *poznat, popularan* itd.).

Podobnych przykładów dostarcza też język polski, choć znaczenie przymiotnika *straszny* ogranicza się do: 1. ‘wzbudzający strach, przerażenie’; 2. ‘bardzo zły’; 3. pot. ‘bardzo duży, intensywny’ (SJP.PWN.pl). Por.:

(22) *Od początku pisarskiej kariery musiał ukrywać **straszny** sekret*¹⁴.

(23) *Te stroje, te ruchy, ta **straszna** pewność siebie.*

(24) *To **straszny** kawał drogi, po drugiej stronie miasta.*

(25) ***Straszny** robot atakuje japońskie miasta.*

(26) *Wiał **straszny** wiatr.*

(27) *A znowuż czyjeś dziecko wywołało **straszny** skandal w szkole.*

(28) *Wychodzi jakaś **straszna** kwota, ale staruszek dzielnie dobywa portfela.*

W korpusie języka polskiego IPI PAN, podobnie jak i na stronach internetowych, nie znajdujemy potwierdzenia na użycie „pozytywnej intensywności” tego *dzokera* w języku polskim, a więc odpowiednika znaczenia występującego w chorwackich przykładach 20, 21.

Znaczenie takie pojawia się niekiedy w odniesieniu do przysłówka, kiedy *strasznie* przejmuje funkcję intensyfikatora. Nosicielem „pozytywności” jest jednak nie on sam, lecz następujące po nim określenie (przykłady 29, 30, 31 i 32).

(29) *Mam córeczkę, skończyła teraz 4 lata i jest **strasznie** nieśmiała, wstydzi się wszystkiego*¹⁵.

(30) *Marino to **strasznie** wesoły i chętny do zabawy ogier. Jego całe dotychczasowe i bezstresowe życie było przepełnione radością i zabawą.*

(31) *Jerzy Turowicz był przede wszystkim **strasznie** dobry.*

(32) *Ojej, to **strasznie** się cieszę, że w ogóle mogłam z panem porozmawiać.*

¹³ Trzeba jednak podkreślić, że przykłady (20) i (21) są jednoznaczne jedynie dzięki szerszemu kontekstowi. *Strašan umjetnik* bezkontekstowo może także znaczyć – ‘zły, nieutalentowany artysta’, a *strašna nastavnica* – ‘zła, niekompetentna nauczycielka’.

¹⁴ Polskie przykłady pochodzą z Internetu i z korpusu języka polskiego IPI PAN.

¹⁵ ... ale chyba już nie **strasznie ładna*?

W korpusie natomiast nie znalazłam przykładów na przymiotnikowe połączenie *straszny* + rzeczownik.

Uniwersalność *džokerów* przymiotnikowych jest znacznie mniejsza niż uniwersalność np. przysłówków, które dzięki nieodmienności dodatkowo mogą występować w kontekstach niedostępnych przymiotnikowi. Przymiotniki ogranicza forma rodzajowa, konieczność (w języku chorwackim) zachowania prepozycji wobec rzeczownika, końcówki deklinacyjne. *Džokerowy* charakter przymiotników polega na możliwości zastępowania nimi wyrazów z ciągu semantycznego, w którym znaczenie wspólne dla wszystkich przymiotników tego ciągu zostaje uznane za uniwersalne. Przymiotnik taki traci niejako własne cechy dystynktywne odróżniające go od pozostałych elementów ciągu, zachowując uniwersalny składnik znaczenia. W przypadku przymiotnika *strašan* znaczenie *uniwersalne* to ‘intensywny, wywołujący intensywne uczucia’.

W funkcji *džokera* występuje także przymiotnik *lijep* ‘ładny’. Jego uniwersalne znaczenie dotyczy pozytywnych odczuć estetycznych. Przymiotnik ten jako *džoker* przekracza zadaną prymarnym znaczeniem granicę doznań estetycznych, wchodząc na teren dla siebie nowy, oznaczający atrakcyjność w ogóle (już nie tylko estetyczną). *Lijepa knjiga* to nie tylko książka ładnie wydana, w kolorowych okładkach, ale również ta, która nas zaciękała swoją treścią; *lijep film* to nie tylko taki, który budzi w nas doznania estetyczne, ale także taki, którego treść nam się po prostu podoba, *lijepa plaća* to ‘wysoka pensja’, a *lijep život* to życie, z którego jesteśmy zadowoleni. Podczas gdy *strašan* jako *džoker* zachował w swoim uniwersalnym znaczeniu intensywność, *lijep* uniwersalność zawdzięcza znaczeniu ‘wywołujący pozytywne odczucia, aprobowany’¹⁶. *Lijep* pochłoniął więc nie tylko wyrazy *atraktivan*, *fascinantan*, *zgodan*, *sjajan*, *koristan*, ale również zajął miejsce przymiotników *interesantan*, *privlačan*, *intrigantan*, *zanimljiv*; *veliki*, *dobar*, przyczyniając się do gwałtownego skrócenia ciągu synonimicznego, np.:

(33) *Sad sam nakon dugog vremena pročitala jednu lijepu knjigu u kojoj se proživljava prošlost i sadašnjost. Uglavnom, knjiga je lijepo napisana, pojavljuje se i jedan zgodni policajac, a na kraju Leonora i rodi sina kojem daje ime po svom pretku.*

(34) *Saborska plaća od oko 16 tisuća je jako lijepa plaća. Ja sam kao liječnica, nakon dugogodišnjeg studiranja i stažiranja, imala plaću šest i pol tisuća pa...*

(35) *Večera pa onda jedna jako lijepa pobožnost: noćna procesija sa svijećama.*

(36) *Kada pripremamo neku lijepu večeru ili ručak – povodom blagdana, rođendana – volim uz svaki tanjur priložiti i neku karticu sa izrekama ili...*

¹⁶ Por. też: *lijepo ljeto*, *lice*, *ten*, *pozdrav*, *brak*, *osmijeh*, *život*, *stihove*, *pjesme*, *izreke*, *slike*, *misli*, *dan*, *travnjak*, *cvijeće*, *suma* itd. (Kryžan-Stanojević 2007).

(37) *Dakle za **lijepu večeru**, goveđi jezik sa gljivama treba sljedeće: – jedan goveđi jezik sa dijelom pripadajućih masnijih mišića.*

W ostatnim dziesięcioleciu zjawisko dzokeryzacji w języku chorwackim staje się coraz bardziej widoczne¹⁷. W funkcji dzokerów, wzorem już zadowolonych modeli, pojawiły się wyrazy obcego pochodzenia, takie jak *cool / kul*, zachowujące się zresztą podobnie jak wspomniane *super* czy *bad*. Wyrażają aprobatę (*cool*) i dezaprobatę (*bad*), przejęte zostały z języka angielskiego i w wielu kontekstach wypierają dotychczasowe *super*, choć nie pojawiają się w roli intensyfikatora cechy. W analizowanym materiale chorwackim nie znalazłam przykładów na połączenie *kul* + przymiotnik.

(38) *Bila je zbilja **cool**.*

(39) *Nije to nekakav **bad**.*

(40) *Je, danas sam bila **bad bad** girl.*

(41) *Kako je **kul** ona scena zadnje epizode kad ofaka mulca zbog **kul** tetovaže i **kul** žensku zbog potpetica...*

(42) *Zašto ste vi muškarci tako **cool**?*

(43) *Bliži mi se 30 i moram jednostavno biti **kul** i spremna na sve.*

Kul, podobnie jak *super*, jakby dobrowolnie, za cenę normatywnej nobilitacji tworzy własne derywaty, np.:

(44) *Kada ti to kaže, želi biti otvorena i **kul**, no u duši skriva tonu ljubomore.*

(45) *Nadam se da ću ga uspjēt završit za par godina i nać neki **kul** posao.*

(46) *Jebe mi se za zdravstvo jer sam dobila **najkulji** poso na svijetu.*

(47) *Čim je glavna faca, znači da je ili pravi **kuler** i mozgić ili...*

(48) *On je **najkuler** među kulerima.*

(49) *Došla je ova mala **kulerka**.*

(50) *Hana je oduvijek bila **najkulerica**.*

(51) *Još i dalje jesi **najkulerka** ali...*

Wyrazy te zajmują w zdaniu pozycję atrybutywną lub (częściej) predykatywną, występując w funkcji orzecznika. Wypierają cały szereg synonimiczny i sygnalizują niejako intensywne oceny pozytywne lub negatywne. W przykładach zaczerpniętych z forów często pojawia się nagromadzenie słów, których jedynym znaczeniem jest pozytywna intensywność, co wzmacnia ich eks-

¹⁷ Innowacjom w językach słowiańskich (między innymi dyskutowano i o dzokeryzacji) była poświęcona konferencja, która odbyła się w grudniu 2009 roku na Uniwersytecie w Zagrzebiu w ramach międzynarodowego projektu „Suprotstavljanje globalizaciji jezika i kultura”. Materiały z konferencji ukażą się w druku pod koniec 2010 roku w wydawnictwie Srednja Europa.

presję, a niekiedy jest odpowiednikiem stopniowania. W ten sposób powstają nowe ciągi synonimiczne (*ultra, trulo, mega, turbo, jebeno, ubojito*)¹⁸.

(52) *Svima je film **super ultra mega turbo jebeno genijalan** – ali što je to što vam se sviđa?*

(53) *Ja brijem da ovoj ekipi koja je **ultra super duper mega turbo trula** ni ne pada niš drugo napamet.*

(54) *Gledao sam dosta japanskih filmova i variraju između **ubojito glupih, dosadnih i neshvatljivih do prejebenih mega turbo superiška** filmova.*

Dżokery obcego pochodzenia stały się wzorcem funkcjonowania dżokerów rodzimych. Przejmowane cechy to wspomniana już uniwersalność i nieodmienność. W jaki sposób cechy te mogą funkcjonować i w jaki sposób pojawiają się w wyrazach rodzimych, które z założenia są odmienne, mają określony rodzaj gramatyczny, podlegają stopniowaniu?

W celu wyłonienia korpusu do badań dżokerów przeprowadzono w środowisku studenckim ankietę pilotażową. Zadanie ankietowanych polegało na scharakteryzowaniu jednym słowem sytuacji: *bierzesz udział w wydarzeniu, które robi na tobie silne wrażenie – komentujesz swoje wrażenia / sytuację w kręgu przyjaciół jednym słowem*. Studenckie odpowiedzi stały się podstawą do wyłonienia następujących dżokerów: *super, ekstra, bed / bad, kul / cool, ful cool, nice, simpa, slatko, koma*, a w grupie wyrazów rodzimych i dawnych pożyczek: *zakon, legenda, guba, mrak, brijati, ludnica, ludilo, katastrofa, totalno, strašno, katastrofalno, genijalno, fenomenalno, jebeno, prejebeno, preodlično, predobro*. Słowa te w znaczeniu dżokerowym zostały obficie potwierdzone na forach studenckich.

A ponieważ słowa-dżokery są specyfiką języka mówionego, ich odnotowanie w Narodowym Korpusie Języka Chorwackiego (dalej: HNK) jest jednocześnie potwierdzeniem procesu wdzierania się tych wyrazów do języka ogólnego. Zaakceptowanie ich w ogólnym użyciu umniejsza ich ekspresywność. Tracą świeżość, nowość, niepowtarzalność, niekonwencjonalność, stają się przewidywalne i tym samym mniej atrakcyjne. Moglibyśmy powiedzieć, że wzrost frekwencji w HNK jest jednocześnie sygnałem zmniejszenia się atrakcyjności dżokerów w języku potocznym i zapowiedzią pojawienia się nowych.

Na drodze do uzyskania statusu dżokera ciekawie zachowują się wyrazy rodzime, które najpierw podlegają desemantyzacji, dzięki czemu mogą występować w kontekstach z punktu widzenia reguł syntaktycznych czy ze względu na semantykę dotychczas niedostępnych. Mogą to być rzeczowniki, przymiotniki, przysłówki i rzadko czasowniki. Zatrzymajmy się przy rze-

¹⁸ Por. Stolic (2009), autorka zwraca uwagę na rozbieżność językowej normy i uzusu języka młodych.

czownikach: *zakon*, *legenda*, *guba*, *mrak*, *ludnica*, *ludilo*, które znalazły się na liście wyłonionej ze studenckich ankiet. Wszystkie one mają podstawowe znaczenie, w użyciu różnią się aktualnością i frekwencją, a także stopniem dżokeryzacji. I tak np. wyraz *ludnica* wyszedł z oficjalnego słownictwa, został zastąpiony terminem *umobolnica* / *bolnica* za *duševne boleti* / *psihijatrijska bolnica*, jest jednak stosowany w znaczeniu przenośnym jako: ‘bezumlje, ne-red, kaos’. W takim znaczeniu pojawia się w poniższych przykładach:

(55) **Bila je ludnica**, a desetak intervencija imamo još i danas – rekli su jučer vatrogasci, koji su u pomoć pritekli stotinjak puta.

(56) Ove sam godine planirao doći na Hvar brodom ali je **bila** takva **ludnica** da mi se nije dalo.

O dżokerowym użyciu rzeczownika świadczy 3. osoba liczby pojedynczej rodzaju nijakiego łączącego się z nim czasownika.

(57) (...) što se tiče maskembala u nedjelju **bilo je ludnica**.

(58) Ja se vratio s mejdena, **bilo je ludnica**, pre pre pre dobro je bilo.

(59) Bio ja u KSETu i **bilo je mrak**. Dečki su bili nabrijani, Krumpa lud ko šlapa. Ma, **bilo je mrak**.

(60) Odoh i ja u New York ... ja sam bio prije 6 godina i **bilo je mrak**.

(61) zamalo sam poletio!!!!!!!!!!!! Ali **bilo je zakon**... sam taj osjećaj!!!!!!!!!!!!!! Noge su mi bile u zraku... hoću reć cjeli sam bio u zraku... kao ptica!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!

(62) **Bilo je zakon**, super ste zvucali i bili skroz opusteni i otkaceni, zakon!

(63) **Bilo je guba**.

(64) neznam bogzna kak si ti tak negativan dojam dobio lega mi je bio i kaze da mu je **legendarno bilo**.

Zjawisko to jest najbardziej czytelne w przypadku rzeczowników rodzaju żeńskiego lub męskiego, podczas gdy dżokerowość rodzaju nijakiego jest trudno rozpoznawalna i nie mamy na nią, oprócz analogii, jednoznacznych dowodów, np.:

(65) Sili smo tu i počeli pit a kako san bija sa najboljin prikon otvarale su se svakakve teme to je **bilo ludilo** i već nakon nekog vremena smo se opili.

(66) ma nije vazno al **bilo je ludilo**.

Przytoczone przykłady wskazują na pozbawiony fleksji rzeczownik (*mrak*, *zakon*, *legenda*, *guba*, *ludnica*, *ludilo*) występujący w funkcji przysłówka. Użycie w takich konstrukcjach wyrazów mających jednocześnie pełne znaczenie w żywym języku chorwackim uświadamia nam ich nową rolę.

Podane rzeczowniki występują z różną frekwencją w języku codziennym. Wyrazy *legenda*, *zakon* czy *mrak* są niezwykle częste w swoim podstawowym znaczeniu, podczas gdy wyrazy *ludnica* i *guba* (poza kontekstem medycznym) są znacznie rzadsze.

W przypadku wyrazów, których znaczenie uległo zatarciu, do *dżokeryzacji* dochodzi niezauważalnie. Wyraz *guba* może znaczyć – ‘trąd’, ‘grzyb drzewny, huba’ lub dialektalne ‘gęba’. Postawienie jednak tego słowa w kontekst *dżokerowy* jednoznacznie sygnalizuje zmianę jego znaczenia i cech morfologicznych. *Dżokery*, takie jak *mrak*, *guba*, *zakon*, *ludnica*, w odróżnieniu od swoich pełnoznacznych odpowiedników, pojawiają się w kontekście niefleksyjnym (przykłady 57–66). Przykładem mogą być ich niezmiernie popularne postacie prefingowane za pomocą *naj-*, np.:

(67) *da... mislim da mi je najmrak sto nema zive duse (ljudske).*

(68) *mislio sam da je Impreza najmrak...*

(69) *A četiri sata je sasvim dovoljno da se sredi kosa i bude danas u najmrak izdanju.*

(70) *Ma najguba auto stvarno.*

(71) *Najguba je kaj su stavili fotke u svim fazama gradnje i opisivali tako da ako će netko gradit po njima da im bude lakše.*

(72) ... *najlegenda* našega grada (o piłkarzu)

(73) *Najludnica!*

Rolę *dżokerów* z większym powodzeniem odgrywają te wyrazy, które w codziennym języku są mało znane, rzadkie lub zatraciły prymarne znaczenie, zachowując, zresztą też tylko niekiedy, pewien jego peryferyjny element (*guba*, *ludnica*, *koma*¹⁹), inne stały się *dżokerami* zupełnie przypadkowo (*zakon*, *legenda*, *mrak*) (Kryżan-Stanojević 2008a).

Zastąpienie w zdaniu jednego wyrazu innym, synonimicznym powoduje modyfikację znaczenia, zmianę stylu. W przypadku zastąpienia pełnoznacznego wyrazu *dżokerem* zachowana zostaje jedynie intensywność, ekspresja, natomiast całkowicie niknie podstawowe znaczenie. Prymarne znaczenie wyrazu użytego w funkcji uniwersalnego *dżokera* jest całkowicie nieistotne. Przykładem są te *dżokery*, które jako wyrazy pełnoznaczne w swoim prymarnym użyciu oznaczały odczucia negatywne (np. strach). Zajmując pozycję *dżokera*, pozbyły się tej cechy – została jedynie intensywność (*On je strašan* – w znaczeniu fantastyczny, wspaniały, doskonały) + ładunek emocjonalny.

Pojawienie się *dżokerów* można potraktować jako zjawisko marginalne, obecne przede wszystkim w języku mówionym, i to najczęściej młodego pokolenia. Należy jednak zwrócić uwagę na to, że *dżokery* coraz częściej wykazują dość interesujące tendencje rozwojowe. Zajmując miejsce wyrazów pełnoznaczących, jednocześnie, dzięki swojej uniwersalności, pochłaniają całe ciągi

¹⁹ Charakterystyczne jest to, że słownictwo *dżokerowe* często pochodzi ze sfery medycznej, por.: *koma*, *ludnica*, *guba*, *šok*, *ludilo*.

synonimiczne, niwelując fleksję do koniecznego minimum. Z drugiej jednak strony, te same uniwersalne *dżokery* zaczynają zachowywać się jak pełnoprawne wyrazy – wykształcają odrębne cechy morfologiczne, podlegają procesom słowotwórczym. Porównajmy, skądinąd paradoksalne, zachowanie *super*. Z jednej strony, swoją pozycję zawdzięcza niejasności i nierozpoznawalności znaczeniowej i gramatycznej, z drugiej, traci tę właściwość, tworząc nowe szeregi derywacyjne – *super*, *superica*, *superiška*, *najsuper*. Agresywność *dżokerów* prowadzi do pojawiania się nowych funkcji innych elementów systemu językowego. Tak np. przedrostek *naj-*, oznaczający dotychczas stopień najwyższy przymiotników i przysłówków, zaczął się pojawiać bądź bez przymiotnika, funkcjonując jako pewnego rodzaju przysłówek (intensyfikikator?), bądź dołącza się, wbrew dotychczas obowiązującym zasadom, do rzeczowników. W złożeniu *najbaka* możemy doszukiwać się elizji – *najbolja baka*; *najkruh* < *najbolji kruh* (Stolac 2009). Trudno jednak odtworzyć takie znaczenie w *dżokerowym* wydaniu takich rzeczowników, jak *mrak*, *guba*, *legenda*, *ludnica*. Rozmiary *dżokeryzacji* nie są z pewnością niepokojące i nie stanowią zagrożenia dla języka standardowego, są wynikiem liberalizacji językowej z jednej strony i reakcją na okres intensywnego puryzmu i neologizacji z drugiej. A jednocześnie są na tyle specyficzne, że warto je skomentować i zanalizować.

Niniejszy artykuł sygnalizuje zjawisko już powszechne w języku mówionym. Obszernego materiału dostarczają również blogi i fora. Na uwagę zasługuje fakt, że zjawisko to szerzy się stale, czego dowodem są reklamy i komunikaty telewizyjne. Słowa te stopniowo pokonują drogę od pełnoprawnego wyrazu do *dżokera*; daje się ją prześledzić w przypadku wyrazów funkcjonujących w języku chorwackim jednocześnie w roli pełnoznaczonej i w roli *dżokerowej*. Należą do nich analizowane wyrazy: *zakon*, *guba*, *mrak*.

Powodów *dżokeryzacji* jest wiele. Zazwyczaj łączymy je z obecnym sposobem i tempem życia, z nowymi środkami przekazu, z pośpiechem, a więc ze zjawiskami, które obejmujemy uniwersalnym i wieloznacznym terminem „globalizacja” (por. *Lice i naličje* 2009). Tak szeroko pojęta globalizacja przyczynia się do propagowania liberalizacji życia codziennego, a w konsekwencji do liberalnego podejścia do języka. Liberalizacja normy językowej sprzyja wyborowi pewnego rodzaju niedbałości językowej spowodowanej wygodnictwem, często jednak jest usprawiedliwieniem i kamuflażem niekompetencji. *Dżokeryzacja*, której istota polega na zamianie ciągów synonimicznych przez jeden uniwersalny wyraz, nie czyni komunikacji niezrozumiałą, jednak drastycznie ją zubaża. Jest pośrednim etapem między komunikacją werbalną i niewerbalną, z wyraźną tendencją do zastępowania kodu werbalnego niewerbalnym. Jeszcze słowo, ale już pozbawione semantycznej pełni. I choć

pewne cechy *džokerów* przypominają wyrazy modne lub żargonowe, co zpowiada ich nietrwałość i nie powinno budzić naszego zaniepokojenia, zjawisko to jest na tyle ciekawe i intrygujące, że zasługuje na systematyczny opis.

Literatura

- Cichońska M., 1993, *Język serbsko-chorwacki wobec procesów dezintegracyjnych w Jugosławii*, [w:] *Języki słowiańskie wobec współczesnych przemian w krajach Europy Środkowej i Wschodniej*, red. S. Gajda, Opole, s. 271–276.
- Cichońska M., 1994, *Języki Słowian Południowych wobec rozpadu SFRJ (Czy Słowiańszczyźnie przybywa języków?)*, [w:] *Współczesne tendencje rozwoju języków słowiańskich*, red. H. Fontański, Katowice, s. 43–55.
- Czerwiński M., 2005, *Język, ideologia, naród. Polityka językowa w Chorwacji a język mediów*, Kraków.
- Ivanetić N., 1995, *Govorni činovi*, Zagreb.
- Jaroszewicz H., 2004, *Nowe tendencje normatywne w standardowych językach chorwackim i serbskim*, Opole.
- Jezik na križu / Križ na jeziku*, 2005, t. 2: *Lektori i jezična kultura*, red. J. Hekman, Zagreb.
- Kryżan-Stanojević B., 1998, *Joker riječi*, „Strani jezici” 27, 2, s. 80–85.
- Kryżan-Stanojević B., 2007, *Synonimy w procesie nauczania języka polskiego cudzoziemców*, [w:] *Literatura, kultura i język polski w kontekstach i kontaktach światowych*, red. M. Czermińska, K. Meller, P. Fliciński, Poznań, s. 135–146.
- Kryżan-Stanojević B., 2008a, *Formal and semantic characterization of joker words*, [w:] *Etudes Cognitives*, red. V. Koseska-Toszewa, Warszawa, s. 189–210.
- Kryżan-Stanojević B., 2008b, *Naj- w roli „dżokera”. Nowe użycie przedrostka naj- w języku chorwackim*, [w:] *Współczesna komunikacja językowa. Najnowsze zmiany w leksyce i słowotwórstwie języków słowiańskich*, red. Z. Rudnik-Karwatowa, Warszawa, s. 123–134.
- Lice i naličje jezične globalizacije*, 2009, red. B. Kryżan-Stanojević, Zagreb.
- Lubaś W., 2002, *Najnowsza sytuacja języków południowosłowiańskich w oczach polskich slawistów*, „Z Polskich Studiów Slawistycznych. Językoznawstwo”, s. 117–126.
- Markowski A., 2006, *Kultura języka polskiego*, Warszawa.
- Molas J., 2005, *Chorwacka dyskusja o statusie i nazwie języka*, „Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej”, 40, s. 463–482.
- Muhvić-Dimanovski V., 2005, *Neologizmi. Problemi teorije i primjene*, Zagreb.
- Nagórko A., Łaziński M., Burkhardt H., 2004, *Dystynktywny słownik synonimów*, Kraków.
- Oczkova B., 2006, *Chorwaci i ich język. Z dziejów kodyfikacji normy literackiej*, Kraków.
- Opačić N., 2007, *Hrvatski jezični putokazi. Od razdraganosti preko straha do ravnodušnosti*, Zagreb.
- Opačić N., 2009, *Reci mi to kratko i jasno. Hrvatski za normalne ljude*, Zagreb.
- Przybylska R., 1995, *Super*, „Język Polski” 1995, s. 104–107.
- Samardžija M., 1993, *Jezični purizam u NDH. Savjeti Hrvatskoga državnog ureda za jezik*, Zagreb.

Spagińska-Pruszek A., 1997, *Sytuacja językowa w byłej Jugosławii*, Gdańsk.

Stolac D., 2009, *The discrepancy between norms and usage*, <http://marul.ffst.hr/centri/cro-stud/znanost/stolac.pdf>

Źródła elektroniczne

Narodowy Korpus Języka Chorwackiego: www.HNK2.ffzg.hr

Korpus IPI PAN: <http://korpus.pl>

Forum chorwackich stron internetowych: www.forum.hr

Forgetting synonyms: on the “jokerization” of everyday language

Summary

The democratization of social relations can bring about linguistic liberalization, where the effectiveness and speed of transmitting information are of utmost importance. Wherever possible, information is presented in a condensed form, as an icon or a gesture. When speaking, we increasingly rely on a limited vocabulary, using very polysemous and broad terms. Such terms undergo *jokerization* – they begin functioning as wild cards in a card game, being able to represent any other cards depending on the current needs (Kryżan-Stanojević 1998).

In addition to internationalisms, which appear as jokers as a matter of course (e.g. Polish *super* ‘great’ and *ekstra* ‘great’), native words may also be used as jokers. In this case, in addition to their core meaning, they develop a new joker meaning signaled by new formal features, such as loss of inflections (cf. Croatian *mrak* lit. ‘dark’, joker ‘great’; *guba* lit. ‘leprosy’, joker ‘great’). When used in this way, they may form new derivational chains, becoming, in a way, less universal and resisting analytic tendencies. By the same token, derivational morphemes may also acquire joker meanings (e.g. the Croatian *naj-*; Kryżan-Stanojević 2008a).

Jokerization, which is based on replacing a synonym chain with a single all-encompassing word, does not prevent communication, but does impoverish it. It is an intermediate stage between verbal and non-verbal communication. This process, common in spoken language, is examined, and illustrations are drawn from computer blogs and forums.

Słowa kluczowe: innowacja, słowo-dżoker, ciągi synonimiczne, derywacja, język polski, język chorwacki.

Key words: innovation, joker word, synonym chains, derivation, Polish, Croatian.